

Week 10

Gouden Eeuw

Nederland nam in de 17e eeuw een absolute topositie in de wereldhandel in. De bloeiende handel leidde tot een grote en zeer rijke klasse van kooplieden. De nieuwe voorspoed leidde ook tot meer aandacht voor en sponsoring van beeldende kunsten, literatuur en wetenschappen.

Nederlanders zijn van oudsher internationaal georiënteerd geweest. Dit kan voor een deel verklaard worden uit hun afhankelijkheid van buitenlandse handel en derhalve van goede buitenlandse betrekkingen. Deze nationale karaktertrek kan op zijn beurt weer bijgedragen hebben aan een andere, namelijk tolerantie jegens minderheden en respect voor minderheidsbelangen.

Men kan ook stellen dat de reformatie heeft bijgedragen aan een over het algemeen milde opstelling ten opzichte van andersdenkenden. Protestanten stellen dat de interpretatie van de Bijbel vooral een kwestie van het eigen geweten van ieder individu is, en verwerpen centrale dogma's en een klerikale hiërarchie om deze te bekrachtigen. Dat nam niet weg dat de gereformeerden in de Gouden Eeuw een machtspositie innamen gelegitimeerd door de Staat en het andersdenkende protestanten moeilijk of onmogelijk maakten volgens andere opvattingen religie te bedrijven.

Of het hier ging om de bijna spreekwoordelijke Nederlandse tolerantie of om een vorm van onverschilligheid, in ieder geval maakte dit het buitenlanders makkelijk om naar de Lage Landen te reizen of zelfs te emigreren (vaak als vluchteling). De Nederlanders in de Gouden Eeuw bleken echter in bepaalde opzichten helemaal niet erg verdraagzaam, zoals ten opzichte van varianten op het 'officiële' gereformeerde geloof. De vrijzinnig geöriënteerde doopsgezinden, remonstranten en mennonieten bijvoorbeeld werden vervolgd, kregen strenge beroepsverboden en moesten soms (in het geval van de strikt pacifistische mennonieten) zelfs emigreren (zoals naar Danzig en omstreken, en later naar de Wolga waar zij bekend werden als 'Wolga-Duitsers'). Joden in Nederland konden geen lid worden van de gilden, konden geen poorter worden en mochten niet trouwen met niet-Joden. Toch was er relatief veel vrijheid in de Nederlanden, en werden een aantal Nederlandse steden een sociale 'smeltkroes'.

In de zeventiende eeuw hebben de Nederlanden een aantal uiterst bekwame bestuurders zoals Johan van Oldenbarnevelt en Johan de Witt (tevens wiskundige op het gebied van levensverzekeringen) gehad. Tevens ontbrak het ook niet aan bekwame veldheren zoals Prins Maurits en Prins Frederik Hendrik en admiraals als Piet Hein, Maarten Tromp en vooral Michiel de Ruyter. Daarnaast waren er wetenschappers en bekwame vaklieden op allerlei terrein in de Nederlanden te vinden. Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621) muziek, Hugo de Groot (1583-1645) volkerenrecht en zeerecht, Rembrandt van Rijn (1606-1669) schilderkunst, Christiaan Huygens (1629-1695) wiskunde en Benedictus Spinoza (1632-1677) filosofie. Het is opmerkelijk dat zoveel talent kon opbloeien.

Christiaan Huygens (1629-1695) was een beroemd wiskundige, natuurkundige en astronoom. Hij stond aan de basis van het slingeruurwerk, wat een grote stap voorwaarts zou betekenen voor het exact bijhouden van tijd. Van zijn astronomische waarnemingen dient die van de ringen van Saturnus vermeld te worden. Hij leverde ook belangrijke bijdragen aan de optica. Voor deze optica was de belangrijkste wetenschapper zonder twijfel Antonius van Leeuwenhoek die de microscoop uitvond of sterk verbeterde (de meningen hierover zijn verdeeld), en met zijn systematische waarnemingen van al wat te klein was om met het oog waar te kunnen nemen de basis legde voor de celbiologie.

De bijzondere positie die de Nederlanden in de 17e eeuw innamen is des te verwonderlijker als men bedenkt dat het aantal inwoners van de Verenigde Provinciën nooit boven de twee miljoen is uitgekomen. Een opvallend aspect van de noordelijke Lage Landen was de hoge graad van verstedelijking. Het merendeel van de inwoners leefde in het westen, in het gewest Holland (het

huidige Noord- en Zuid-Holland). Daarvan leefde ongeveer de helft in een stad, in Holland met name in Amsterdam, Leiden, Haarlem en Delft, daarbuiten was Utrecht de grootste stad. Deze verhouding tussen stedelingen en plattelandsbewoners was voor die tijd uitzonderlijk: in omringende landen woonde slechts vijftien tot twintig procent van de mensen in een stad.

Dit is des te opmerkelijker als men bedenkt dat ruim twee eeuwen eerder, aan het eind van de 14e eeuw, slechts drie steden in ditzelfde gebied meer (en niet veel meer) dan 10.000 inwoners hadden, en dat de bevolking toen nog voornamelijk in het midden en oosten van het land woonde. De grote bevolkingsaanwas in het westen was mogelijk gemaakt door de waterbouwkundige werken, die vanaf de 13e eeuw op ongekende schaal zijn uitgevoerd, (in het hele land maar vooral in de westelijke kustprovincies): landaanwinst aan de kust, indijking van rivieren en inpoldering. Deze immense inspanningen vormden tevens door het grote en complexe bestuurlijke apparaat dat hiervoor nodig was een extra verklaring voor de hoge bestuurlijke organisatiegraad in de Nederlanden.

De Lage Landen maakten in de 17e eeuw een culturele ontwikkeling door die zich onderscheidde van omringende landen.

De burgerij vormde de drijvende kracht achter de nieuwe ontwikkelingen, en dan met name in de westelijke provincies: eerst en vooral in Holland, in mindere mate in Zeeland en Utrecht. Waren het in andere landen vooral rijke aristocraten die beschermheer van de kunsten werden, in de Lage Landen was hun bescheiden aantal er debet aan dat deze rol overgenomen werd door rijke kooplieden en andere patriciërs.

Centra van culturele activiteit werden gevormd door schutterij en rederijderskamers. De primaire taak van de schutterijen was het verdedigen van een stad in tijden van nood en het uitvoeren van politietaken, maar daarnaast vormden zij een ontmoetingsplaats voor mensen uit de gegoede middenklasse, die er met trots een prominente positie bekleedden, en er een behoorlijk bedrag voor over hadden om dit voor het nageslacht vast te laten leggen. De rederijders vormden verenigingen (kamers) in de steden, die tot doel hadden literaire activiteiten te organiseren, zoals dicht- en toneelkunst en debatten, vaak in de vorm van wedstrijden. De steden waren trots op hun rederijderskamer en ondersteunden deze.

De Universiteit van Leiden was in 1575 de eerste van Noord-Nederland. Deze mocht worden opgericht als beloning van Willem van Oranje voor het Leids verzet tegen de Spanjaarden. Deze protestante staatsuniversiteit onderwees aanvankelijk alleen protestante theologie, welsprekendheid, oude geschiedenis, Latijn en Grieks en wiskunde. Omdat Leiden één van de eerste protestante universiteiten was, trok hij uit heel Noord-Europa (waar veel oorlogen heersten) protestante studenten. Er doceerden Europese beroemdheden als de Vlaamse humanist en geschiedschrijver Justus Lipsius, de jurist Hugo de Groot, de Vlaamse letterkundige Daniël Heinsius en de laat in de 17de eeuw geboren Nederlandse medicus en botanicus Herman Boerhaave.

Zoals reeds eerder vermeld was de clientèle van de Nederlandse kunstenaar zeer verschillende van die van hun buitenlandse collega's. Dit had invloed op de onderwerpen die men hier koos en de stijl van schilderen. Nog een verschil met het buitenland was dat veel doeken niet in opdracht vervaardigd werden, maar via veilingen en kunsthandelaren afgezet werden. Deze aanpak werkte specialisatie in de hand, waardoor de net niet briljante schilders zich op een thema van eigen keuze kon toelagen en in dat genre toch konden excelleren. Michelangelo heeft in 1538 al gezegd dat de Nederlanders onovertroffen waren in het weergeven van de werkelijkheid: foto's in verf, zoals de Nederlandse schilderijen genoemd kunnen worden, werden het handelsmerk van de Nederlandse schilderijen. Aanvankelijk waren de zuidelijke Nederlanden dominant met schilders als Jan van Eyck. Maar door de Opstand vluchtten veel kunstenaars uiteindelijk naar het noorden. Bij gebrek aan een inheemse kunsttraditie werd daar volop geëxperimenteerd. Maar de Noord-Nederlandse kunsten hadden geen traditionele opdrachtgevers meer, omdat de adel en kerk intussen goeddeels verdwenen waren. De adel was in tegengestelde richting naar het zuiden vertrokken. De kerken waren vervangen of ingenomen door de protestanten, die geen beelden in hun gebouwen duldden.

Daarom moesten de kunstenaars nieuwe markten weten aan te boren. De markt – want de rijkdom – groeide enorm, verstedelijking was belangrijk voor de distributie. Maar voor de gemiddelde stedeling was het traditionele schilderij veel te duur. Daarom moesten de schilders goedkoper gaan werken en daarom kozen ze ook voor het schilderen van meer alledaagse taferelen.

De schilders verenigden zich in gilden, en die kregen op hun beurt een monopoliepositie. Ze maakten prijsafspraken, zetten opleidingen op en zorgden voor rechtsbijstand. De schilders waren geen geniën met een van god gegeven talent, maar ambachtslieden met een zakeninstinct.

Schilderijen werden schetsmatiger, kleiner en er werd seriematig gewerkt. Er kwam specialisatie, iedereen schilderde alleen waar hij goed in was. Zakenman Rembrandt had een schilderfabriek in Amsterdam waar leerlingen zelfs betaalden om bij hem te mogen werken, onder wie de bekende schilders Ferdinand Bol en Nicolaes Maes.

Het specialisme, de bescherming van de markt en het ontstaan van de plaatselijke schildersscholen gaf lokale schilders een voorsprong op de concurrentie. Deze werden zo succesvol, dat hun producten extreem populair werden in binnen- en buitenland en dat mensen er grof geld voor wilden neertellen. En dat terwijl die schilderijen juist bedoeld waren voor de 'gewone man'. De onderwerpen waren dan wel pretentieloos, maar mensen als Frans van Mieris en Gerard Dou waren zulke grote vaklui geworden dat hun werk onbetaalbaar werd voor gewone mensen.

Populaire genres waren:

- historiestukken
- portretten (zowel individuele als groepsportretten)
- landschappen en stadsgezichten
- stilleven
- alledaagse taferelen (men noemt deze ook wel genrestukken)

Mengvormen van deze categorieën kwamen ook voor. Ook werden vaak allegorische voorstellingen afgebeeld, voorstellingen dus waarin objecten met een symbolische betekenis aan het hoofdonderwerp worden toegevoegd. Zo kon een stilleven bijvoorbeeld een schedel, een zandloper en een uitgedoofde kaars bevatten, elk een symbool van sterfelijkheid. Seizoenen werden vaak uitgebeeld door een menselijke activiteit af te beelden die typerend was voor die tijd van het jaar: schaatsen, zaaien, oogsten, etc. Afbeeldingen hadden ook vaak onder de oppervlakte een moralistische lading.

De Hollandse schilders voorzagen dus in een breed palet aan interesses bij het schilderijenaankopende publiek. Buitenlanders stonden versteld van de hoeveelheid schilderijen in de Nederlandse huishoudens, zelfs gewone mensen bezaten er enkele. In 1650 waren er 2 mensen op de duizend kunstenaars. Vijf miljoen schilderijen zijn er geproduceerd. In de musea is nu het topje van deze ijsberg te zien.